

Nəsiminin bir qəzəlinin şərh-i

İmadəddin Nəsimi bu qəzəldə varlığın yaranış fəlsəfəsini izah edərək, Adəm övladının – insanın yaranmasının ilkin başlanğıca söykədiyini bəyan edir.

İslam fəlsəfəsi yaranandan bəri bu xüsusda çoxsaylı alimlərin, filosofların kəskin mübahisələri olub, Əl-Farabi, İbn Sina, Əl-Qəzzali, İbn-Rüşd və sair alimlər bu mövzuya çoxsaylı kitablar, traktatlar həsr ediblər... Bir qisim alimlər bəyan edib ki, ələm hadisə, hansısa bir şərti zaman kəsiyi olub ki, həmin dövrdə yalnız Allah olub, başqa heç nə olmayıb, varlıq Allah tərəfindən hansısa konkret zamanda yaradılıb.

Diğər filosoflar isə bəyan edir ki, ələm əzəlidir – hər qədər Allah var, insan, dünya, kainat da olub, çünki şüalər Günəşin ayrılmaz hissəsi olduğu kimi, yaradıcılıq xüsusiyyəti də Allahın zatının ayrılmaz hissəsidir. Mümkün deyil ki, hansısa bir şərti zaman kəsiyi ola və lakin Allahın yaradıcılığı olmasa.

Bu mübahisə bu günə qədər bir çox ilahiyatçılar arasında davam edir və hər bir tərəf öz fikrini təsdiqləməkcün Qurandan, hədislərdən çoxsaylı dəlil-sübutlar gətirirlər...

Nəsimi də bu qəzəlində bütün təsəvvüf və irfan əhli kimi ikinci mövqedən, yəni şərti olaraq, idealizm nöqtəyi-nəzarindən çıxış edir: varlığın taci insan həmişə Allahla bərabərdir...

Hətta Nəsimi digər alimlərdən bir qədər də irəli gedərək bildirir ki, Allahın yaradıcılıq prosesindəki hətta şərti sıralanmada da, ən irəlidə insan (Adəm) gəlir, insan varlığının yaradılışı bütün məxluqatdan əvvəldi, qədimdi, əzəlidir...

İndi isə eyni fikrin müxtəlif poetik çalarlarla ifadə edilmiş beşlərlə diqqət edək...

***Mən ki, darvişəm, gədayam, padişahi-alaməm
Ruhi-birangəm, ağarçı rəngə girdim, adaməm...***

Mən (insan) bu maddi həyatda, bir dərviş, bir gəda olsam da, əslində, ələmlərin padşahıyam, çünki rəngsiz (formasız) ruh idim, rəngə girdim, formaya salındım, bütün varlıqların yaranışından əvvəl mən insan (adəm) oldum...

Burada rəng ifadəsi sadəcə yeddi rəngin biri mənasında deyil, ümumiyyətlə, maddi ələmin varlıq üsuludur, zahiri forması kimi təqdimlər. Əgər Adəmin zati, cövəri formaya daxil olmasaydı, sadəcə rəngsiz (formasız) bir ruh kimi qalardı...

***Şeş cəhətdən çar ənasirdir məni faş eyləyən
Yoxsa mən gəncineyi vəhdətdə nuri-əbhəməm...***

Alti cəhət (şeş cəhət) maddi dünyanın nişanələridir, dörd ünsür (çar ənasir – su, od, torpaq, hava) isə qədim və orta əsr fəlsəfəsinə görə bütün varlığın yaradılışının əsasını təşkil edir.

Beytdən alınan fikir isə budur ki, mənəm (insanın) altı cəhətli maddi dünyada zühur etməyimin səbəkarı dörd ünsürdür, əgər bu dördlük olmasaydı, Allahın əmrilə mənə (insana) maddi forma verməsaydılar, mən (insan) vəhdət məqamında (Tanrının yaradıcılıq potensialında) gizli, susmuş bir nur zərəsi idim.

Burada həmin dövrlərdə Sərgədə çarlığın əsasını təşkil edən

Sührəvərdinin təbliğ etdiyi İşraqilik fəlsəfəsinin də əlamətləri görünür, çünki Nəsimi insanın yaradılışından əvvəlki varlığını nuri-əbkəm (susqun, hərəkətsiz işıq zərəsi) kimi təsvir edir... Lakin burda çox maraqlı bir məqam üzə çıxır. Işığın varlığı daimi hərəkətdə olmağınadadır. Əgər bir təzahürü nur, işıq kimi qəbul ediriksə, deməli, müasir dillə desək hansısa bir predmetdən işıq zərələri (fotonlar) ətrafa və bizim gözümüzdə axır, bu yolla biz işığı, nuru qavrayırıq... Lakin şair burada özünün maddi dünyaya gəlməmişdən əvvəlki varlığını, həyatını hərəkətsiz, susqun nura bənzədir... Hərəkətsiz işıq isə mövcud deyil, potensiya şəklindədir. Yəni əslində şəkilsizdir, bəlkə də, heç mövcud deyil... Deməli, həm burada, həm də başqa şeirlərdə, fəlsəfi traktatlarda nur deyilərkən, sadəcə işıq seli, işıq zərəsi yox, xalığın iradəsinə olan potensiya – yaradıcılıq imkanı nəzərdə tutulub... yaradıcı fəaliyyətə başlayan kimi sanki enerji yayılacaq yanacaq və nuri-əbkəm (susqun, hərəkətsiz nur) işıq selini vücuda gətirəcək...

İlqar Fəhmi

***Aləmül-qeybin sifati məndan oldu aşkar,
Ey bəsirətsiz, məni gör kim, nə zati-əbkəm...***

Nəsimi burada bəsirət gözü açılmayan, dar düşüncəli cahil insanlara müraciət edərək bildirir ki, mənəm (insanın) yaradılışından Qeyb ələminin sifati (xüsusiyyətləri) üzə çıxdı, aşkar oldu, buna görə də mən (insan) çox əzəmətli bir varlığam, zatım çox qüdrətlidir, çünki deyildiyi kimi, Tanrı iradəsinin məhsuludur... və həm də sadəcə Tanrı iradəsinin məhsulu yox, bu iradənin ilk və ən kamil məhsuludur.

Nəsimi bu beşlə Adəm övladlarına səslənərək bəyan edir ki, bütün gizli sirlərin, qeyb ələminin, müasir dillə desək, metafizik-mistik müstəvinin xüsusiyyətləri mənə, sənə, bizdə, ümumən bütün Adəm övladlarında təəcəllə ələyib. Bunu dərinəndən düşüncə dərk edən insanda, həqiqətən də, bəsirət gözü açılır, cahillikdən qurtulub müdrikiyin ən ali dərəcəsinə yüksəlir.

***Söyləyən həqdır mənim dilimdə hər dəm, yoxsa mən,
Çar ənasirdən mürəkkəb bilənü-əbkəm...***

Mən (insan) Allahın yaratdığı məxluqatın ən əşrafıyəm, ən alisiyəm, ona görə də mənim dilimdə Haqq sözüdür, haqq kəlamıdır... əks təqdirdə, dörd ünsürdən bir qədər mürəkkəb dilsiz-ağızsız, sözsüz bir varlıq olardım...

Burda Nəsimi dörd ünsürdən yaranan bütün məxluqatın içində ən alisinin məhz insanın olduğunu sözlə izah edir – insanın dilində sözü var və bu söz Haqq sözüdür...

Həm də insanın (Adəmin) dilindəki sözü Haqq sözü olmağıyla iş bitmir. İnsan özü Haqqın – İlahinin sözüdür. Çünki Haqq-təala insanı yaratmağıyla nəse demək istəmişdi... lakin bu yaradıcılıq vasitəsilə nə demək istədiyini anlamaqçün insanın əsl mahiyyətinin, həqiqi varlığını bəşəriyyətə çatdırmaq üçün... Nəsimi insanın dilindəki sözü Haqq sözü

həm mahiyyət etibarlı ilə özü başdan ayağa elə Haqqın sözüdür, həm də Haqqın sözünü öz diliylə bəyan edir...

***Ümməhat ilə nə var abaya olmasa xələl,
Aləmi-təhqiqa baxsan cümləsindən əqdaməm...***

Ümməhata (hərfi mənada, analara) və abaya (hərfi mənada, atalara) xələl olmasaydı, təhqiqa (təfəkkür) aləmi nöqtəyi-nəzəriylə baxıb görərdin ki, mən bütün varlıqlardan qədiməm, əzəliyəm...

Burada atalar və analar təbii ki, hərfi mənada yox, məxluqatın ilkin yaranışları kimi dərk olunmalıdır... fikrimizcə burada işarə məhz dörd ünsürədir. Çünki əvvəlki beytlərdə şair bildirir ki, dörd ünsürlə maddi varlıq tapdım. Bu beytdə isə təsdiq edir ki, mənim (insanın) zatım, hətta dörd ünsürün varlığından da qədimdir, çünki Tanrının yaratıcılıq potensialındakı şərti sırada onlardan əvvəl olmuşam.

***Cənnəti-firdövs üçün bir ləhzə qəmgin olmazam,
Talibi-didari yarəm, şadimanəm, xürrəməm...***

Ehkam əhli üçün ən ali məqsəd, ən çox can atdıqları məkan –

cənnət üçün bir an da qəmgin olub fikir çəkmərəm. Mən öz yarımın (məni yaradanın – Allahın) didarının talibiyəm, yenidən ona qovuşmağı arzulayıram, çünki mənim yarımın didarı (qovuşma) cənnətdən daha da əhəmiyyətlidir, daha da üstündür...

Bu beytdə yenə də irfan əhlinin ehkamçılardan fərqli, axirətdə hansısa gözəl yaşayışa yox, haqiqətə nail olmaq üçün çalışdıqlarına işarə edilir...

***Ey Nəsimi çünki iş təqdir əlindən işlənir,
Fariqəm dünyadəvü-üqbada qəmdən, biqəməm...***

Bu son beytdə şair özünə müraciətlə bildirir ki, mənim məxluqatın ən alisi, şərəflisi məxluqu olaraq yaradılışım, İlahi qədərin nəticəsi idi, bu səbəbdən də həm bu dünyada, həm də üqbada (o dünyada) bütün qəmlərdən azadam. Çünki insan özünün Tanrı iradəsiylə, Tanrı cama-lının təcəllası olaraq yarandığını bütün varlığı ilə dərk eləsə, onda nə maddi dünyada nə də başqa aləmlərdə heç bir qəm çəkməz.

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə işıq üzü görmüş "Mətn və kontekstlər: Nəsiminin bir qəzalına dair şərhlər" kitabından